

EL FOLLET DE BUTSÈNIT

Era una nit fosca de Sant Joan. La nit més curta de l'any. Una dona d'aigua volava cap a la trobada d'aquestes dones que feien al Pallars. El viatge era molt llarg i la dona estava cansada. Quan va aturar el seu vol per descansar, els seus cabells llargs i rossos van caure sobre una extensa capa d'herba que folrava el camí que duia cap a la font del costat d'una torre de l'Horta de Lleida.

De sobte, d'entre les faldilles lluints i dorades, va aparèixer una llum petita i brillant. Era un follet. Era més petit que una cuca de llum. De fet, només se'l veia perquè el seu cap era com una llanterna. Dels seus cabells pèrojos en sortia una llum brillant que deixava entreveure els seus vestits verds, les seves sabates punxegudes i la seva capa daurada, tan daurada com la llum enlluernadora del seu cap.

Aquest també era un moment de descans pel follet. No sabeu com n'és d'esgotador viatjar agafat a les faldilles de les dones d'aigua, sempre en tensió i pendants de no xocar amb les copes dels arbres. El follet estava molt cansat i, mentre la dona d'aigua es va quedar una estona estirada al costat de la font, ell va buscar un lloc més confortable. Va creuar l'era de la casa i se'n va anar cap a un munt de sorra que hi havia en un racó. Va escalar fins al capdamunt i allí, dalt del munt, es va fer una cova on hi va dormir tota la nit.

A punta de dia, quan el gall anunciava que el sol ja apuntava, el follet es va despertar tot trasbalsat:

- "Però, on sóc, que hi faig estirat a sobre d'una muntanya de sorra? I la meva mestressa? Ai, ai, que no recordo res."

Poc a poc, el follet es va anar despertant i va recordar el què havia passat. S'havia quedat adormit tota la nit, la dona d'aigua havia continuat el seu viatge cap al Pallars i ara no tenia ni mestressa ni casa on viure.

- "I ara què faré? On aniré? No sé ni tan sols on sóc." - va dir parlant amb una veu espantadissa.

Va respirar profundament tres vegades.

- “No ens atabalem. A veure, per la casa crec que no em cal patir. Sóc tant petit que en qualsevol racó em puc quedar. De moment, observaré el paisatge i tot allò que passa des del capdamunt d'aquesta muntanya. Però no us preocupeu, no se m'escaparà cap detall. Us aniré explicant tot allò que els meus ulls puguin veure i les meves orelles puguin sentir. Veniu, veniu, que començarem l'aventura.”

Des d'aquí dalt no se m'escapa cap detall. Però suposo que us deveu preguntar on he anat a parar. Mireu, això sí que us ho puc explicar. Estem a casa d'una família que viu fora del pont vell, abans d'arribar al canal de Seròs. El pare fa d'arenaire. Sí, vull dir que porta arena amb un carro de trabuc als paletes que fan obres per la zona. Ha de treballar molt per mantenir les cinc filles. A la petita, la Mercè, li aparegué un mal a l'ull dret ara fa tres anys; sempre hi té llagues i no li para de plorar.

Al cap d'una estona, la Maria, una veïna de la família, apareix a casa de l'arenaire amb la somereta dels seus oncles.

- “Mercè, què ja estàs a punt? Vinga, va, que hem d'anar cap a l'ermita de Butsènit.” - diu la Maria.

La Mercè surt de casa amb unes faldilles marrons i una brusa blanca. Duu els ulls embenats per protegir-se de la claror. Entre tots, l'ajuden a pujar a la somereta.

- “Mercè, jo pujo amb tu a la somereta. Així t'ajudaré a aguantar l'equilibri.” -s'ofereix la Maria.

- “Moltes gràcies, Maria. A veure si avui em poden treure aquesta brossa que tinc a l'ull.”

Jo no m'ho penso dos vegades. Baixo la muntanya de sorra al més ràpid que puc i d'un salt em poso entre orella i orella de la somereta. Tranquils, que no us perdeu res del què li passa a la Mercè. Els pares, la Mercè i la Maria comencen el viatge cap a l'ermita de Butsènit mentre que les altres quatre filles es queden a guardar la casa.

La Mercè sovint perd l'equilibri a sobre de la somereta però la Maria, que és una mica més gran que ella, està molt atenta i la torna a asseure correctament.

De camí cap a l'ermita, el pares fan aturar la somereta. Les dos nenes baixen i mentrestant, asseguts a les ombres del xoperal, el pare els hi explica una història.

- "Sabeu com es diu aquest lloc on estem?" -pregunta el pare.

- "No" - responen les dos noies a l'uníson.

- "Jo només sé que abans hi havia un pas de barca en aquest embarcador. La gent podia creuar el riu com ho feien amb les barques del Tòfol a Rufea." - afegeix la Maria.

- "Molt bé, Maria. Doncs per aquí va la història què us vull explicar. Aquest lloc se'n diu la Tolla dels Ofegats per què hi va haver un accident horrible. Ara ja fa uns quants anys molta gent de pobles propers com Montoliu, Sudanell, Alcanó, Alfès, Albatàrrec, Vinatesa, Soses i Alcarràs venien a l'Aplec de Butsènit. Per tal d'arribar-hi podien fer servir un pas de barca de sirga com les què en l'època també hi havia a Grenyana o la de Rufea que tu has dit abans, Maria. El barquer d'aquell temps era vell i no s'atrevia a conduir-la i des de feia tres o quatre anys llogava per barquer al "Tetro" d'Albatàrrec. Aquella tarda d'Aplec la barca no parava de fer viatges. Els adults havien de pagar 10 cèntims i els petits de vuit anys viatjaven gratuïtament, només havien d'anar acompanyats d'un de més gran. A quarts de vuit de la tarda, quan el ball va acabar, una gran multitud de jovent baixava pel camí de barca amb presses per tornar a casa. El jovent va pujar a la barca. Hi havia unes seixanta o setanta persones quan a la barca no n'hi cabia ni quaranta. El "Tetro" intentava posar ordre però no hi havia manera. Van empènyer la barca riu endins i hi saltaren a sobre. Amb aquest moviment i el què feia la gent que hi havia a dins, la barca va perdre l'equilibri i bolcà. Molt jovent va quedar atrapat sota de la barca, d'altres marxaren riu avall i alguns no els trobarien fins dies després."

- "Ui, quina por!" -diu la Mercè.

- "I des de llavors que la barca ja no ha tornat a funcionar?" -pregunta la Maria.

- "Doncs, no. Els pobles de l'altre costat de riu ja no van venir tan sovint als Aplecs de Butsènit. Sense la barca la distància era molt gran i els mals records estaven a les seves

memòries. A la paret lateral de l'ermita, la que dóna al camí, encara s'entreveu una mica borrós la xifra “1921”, en record a la catàstrofe. I tots els dilluns d'Aplec sempre hi ha una missa de difunts a l'ermita per recordar la catàstrofe.” -conclou el pare.

Després d'aquesta història, la família continua el viatge cap a l'ermita. Un cop sota els porxos, la Maria ajuda la Mercè a baixar de la somereta. Les veïnes de la Partida, que ja l'estaven esperant, la guien cap a l'interior de l'ermita per poder-la curar amb la pedreta.

La Maria agafa la somereta dels seus oncles i va cap a la font perquè així l'animal pot beure. Ja de tornada cap a l'ermita, la Maria para de caminar i es queda sorpresa en veure la Mercè.

- “Mercè, com és que no portes les benes als ulls? Què no veus que et faran mal? Avui fa molt sol” -li diu la Maria.

- “Maria, ja no les necessito. És que ja no em fan mal els ulls. Ja m'han tret la brossa què em feia nosa” -respon la Mercè. I de sobte, la Mercè agafa la Maria per la mà i corren cap a la font.

L'ímpetu de la Maria gairebé em fa caure de les orelles de la somereta. Les dos noies baixen les escales i es renten els ulls amb unes bones xopades d'aigua fresqueta.

Alertada pels crits de les noies, la Teresa, la veïna que viu just al damunt de la font, baixa cap a la font per veure què passa.

- “Maria, què hi fas tu per aquí? Què has vingut amb els teus oncles a visitar els pares?”

- “No, senyora Teresa, he acompanyat la Mercè, la veïna dels meus oncles, a posar la pedreta i ja hi veu perfectament. Estem molt contentes! Per fi podrà veure a les seves germanes altre cop.”

-“Me n'alegro molt, filletes meves.”

-“Senyora Teresa, com va fer cap aquesta pedreta a Butsènit?” –pregunta la Mercè, tota encuriosida.

-“Un dia, un pastoret d’aquesta contrada, s’adonà que un bou, en lloc de pasturar, s’entossudia a furgar amb el morro en aquell racó de la font. Quan el pastoret s’atansà al bou s’adonà que aquest havia descobert una bonica imatge de Maria. L’acabà de treure del forat i la mostrà joiosament als seus veïns. Entre tots van construir una petita capella per venerar la verge.” –explica la Teresa.

-“Ni el doctor Ventosa ni el doctor Barraquer han pogut curar aquestes llagues del llagrima i, en canvi, una pedreta tan petita ho ha fet en un tres i no res.” -

-“Des que va ser construïda, aquesta ermita es visitada pels feligresos i devots que tenen problemes de vista i n’ha curat molts. No només els malalts de la vista passaven per Butsènit. Fa anys l’edifici contigu a l’ermita havia estat una hostatgeria on els viatgers hi feien estada abans d’entrar a Lleida. Fins i tot, l’any 1834 les autoritats hi establiren un “lazareto”, on tots els viatgers provinents de l’interior de la península que arribessin a Lleida s’hi havien d’allotjar i fer una quarantena per què el personal mèdic els pogués examinar i descartar que portessin la pesta de Huelva. El nom de pesta ja portava a la nostra gent records històrics horribles.” –afegeix la Teresa.

Les noies, assegudes a l’ampit de la font, escolten aquelles històries embadalides i sense perdre detall. La Teresa els explica detingudament aquell episodi de l’any 1832: l’angoixa del mossèn perquè els hostes li han acabat les viandes i la quarantena encara no s’ha acabat, la prohibició d’entrada de productes d’Aragó perquè s’hi ha detectat còlera en alguns pobles, el condicionament de part de l’ermita com a hostatgeria per l’abundància de viatgers, el malestar dels veïns quan veuen que els cavalls i les mules abeuren a la font d’on ells treuen l’aigua pel consum propi, ...

-“Ara bé, per mi la història més bonica d’aquest partida no és cap d’aquestes que us he explicat” –remarca la Teresa.

-“I quina és? Nosaltres també la volem sentir.” –exclama la Mercè.

-“Molt bé, d’acord. Però enlloc d’explicar-la jo mateixa anirem a veure els protagonistes de la història i que us l’expliquin ells mateixos.” –afegeix la Teresa.

Les dos noies s’enfilen a la somereta i la Teresa les guia camí de Butsènit amunt. Quan arriben a l’alçada de Cal Felip, la Teresa s’atura.

-“Ja hi som. Anem a veure si trobem la Maria i el Manuel.” –diu la Teresa- “Maria, Manuel, teniu visita!”

De seguida s’obre la porta i el matrimoni surt a rebre la visita.

-“Bon dia, Teresa. Si que vens ben acompanyada. Qui són aquestes mosses?” – pregunta en Manuel.

-“La Maria del Cuadrat i la filla petita de l’arenare que viu fora del pont vell, abans d’arribar el canal de Seròs.” –aclareix la Teresa. “Estan molt encuriosides per saber històries de Butsènit i les he acompanyat fins a casa vostra perquè els hi expliquen què va passar el juliol del 1936.”

-“La senyora Teresa ens ha dit que és una història molt bonica.” –afegeix la Mercè.

-“Molt bé, noies. Lligueu la somereta en aquell arbre i seieu aquí a l’ombreta, que en tenim per una estona. Mentrestant vaig a treure l’olla de caldo que tinc al foc.” –diu la senyora Maria.

Les noies lliguen la somereta al tronc d’una figuera que hi ha al camí de cal Felip. Mentrestant la Maria fa el nus de la sogra a la soca de l’arbre, jo salto tot decidit i em poso a la butxaca del seu davantal. Què us penseu que em vull perdre aquesta història! De cap manera! I, a més, explicada pels seus protagonistes!

La Mercè i la Maria enfilen camí amunt i seuen al voltant d’aquella taula de pedra, al costat de la Teresa i al davant de la senyora Maria i el senyor Manuel. La senyora Maria ha deixat unes figues en una cassoleta de fang. “Ens serviran per anar fent boca abans de dinar.” –els hi diu a les noies.

-“Durant la segona quinzena de juliol de 1936 la guerra ja havia esclatat. Hi havia molts recels i la confrontació política havia passat a la militar. Ara bé, ningú no s’havia atrevit a saquejar l’ermita. En aquells temps, el mossèn era un parent nostre, mossèn Albert Anguera, i el teníem amagat en un dels nostres bancals. El dia 24 de juliol, quan ja era fosc, va venir a buscar el plat de sopes escaldades que la sogra li preparava cada dia per sopar i li va fer arribar la seva preocupació per la imatge de la verge. En Manuel i jo vam escoltar a la ràdio que demanaven la presentació de totes les infermeres i que cremaven les esglésies. Ho vam tenir molt clar, l’oportunitat se’ns havia presentat: l’esposa del mestre Antonio Domingo era infermera i el matrimoni vivia a la mateixa ermita. “Amb l’excusa de comunicar el reclam de la ràdio salvarem a la verge.” —em va dir en Manuel.

Vaig agafar una cistella plena de tomates, enciam i verdures, com tantes altres vegades havíem fet quan anàvem a veure el senyor mestre. Quan vam arribar a la placeta hi havia gent. Des de baix en Manuel va cridar: “Ja s’han assabentat que demanen la presentació de les infermeres?” I tot seguit vam pujar a dalt.

El mestre es va quedar vigilant des de darrere dels balcons. En Manuel, l’esposa del mestre i jo, amb una vela a la mà, vam baixar a l’ermita per les escales del cor. En Manuel, que era el més alt, va treure la verge de la peanya, nosaltres dues li vam treure el vestit i la corona, vam recollir la “pedreta” que vam embolicar amb una mida ampla i la vam lligar al coll de la imatge. Al seu lloc, en Manuel va posar la imatge de la Mare de Déu del Carme, vestida amb el vestit de l’altra.

En Manuel va dir: “De Mare de Déus del Carme n’hi ha moltes però de Butsènit, només n’hi ha una.”

En Manuel va deixar la imatge de la verge de Butsènit al fons de la cistella i jo la vaig tapar amb fulles de verdura sobreres. L’endemà van cremar l’església.

Vam baixar a la placeta i vam passar entremig de la gent amb tota naturalitat.

L’endemà, quan va arribar l’escamot foraster per fer la crema de l’ermita, no es van adonar del canvi, tot i que la Mare de Déu del Carme era molt més gran que la de

Butsènit. Ara bé, la gent de la partida sí que se n'adonaren però tothom callà. Només alguns s'atrevien a dir: "Si volguéssim, ja sabríem on trobar-la...!"

Nosaltres no ens vam desprendre mai de la imatge ni de la pedreta. Vam haver de marxar cap a Malgovern, a cal Ventura i a la torre del Roca. Els nacionals avançaven en les seves posicions i vam haver de tornar a fugir, aquest cop prop d'Alpicat. Ens vam refugiar en una cabana de pastors però quan van baixar els pastors de la muntanya ens vam haver de traslladar a Alpicat. A la casa on vam viure hi vam muntar un altar amb la verge. La gent venia a venerar-la i fins i tot ens demanaven que la deixéssim allí. Quan sentia aquestes súpliques, en Manuel responia rotundament: "De Butsènit ha sortit i a Butsènit tornarà."

Al 1938, un cop desfet el front de guerra, vam tornar a la nostra torre de Butsènit. Quan va arribar la pròxima Aplec, la processó va parar davant de casa nostra. Van recollir la imatge i la van tornar al recambró, on està avui dia."

Un cop la senyora Maria acaba de parlar, hi ha una pausa. Tothom està en silenci. Les noies es miren l'una a l'altra. Totes dues tenen els ulls vidriosos.

-“Però ja hi cabia la verge en una cistella de verdures?” –pregunta la Mercè.

-“Oi tant que sí. La imatge de la Mare de Déu de Butsènit és molt petita. Vam tenir sort i la vam poder amagar molt bé. Si hagués estat una altre imatge no sé com ho haguéssim fet.” –respon la senyora Maria.

-“Per saber quan mesura la Mare de Déu de Butsènit només has d’agafar una mida de Butsènit, com la que porta la teva amiga Maria al canell i estirar-la. La imatge és tant alta com el què mesura la mida.” –aclareix al senyor Manuel.

-“Clar, per això se’n diu mida de la Mare de Déu de Butsènit!” –afegeix la Maria Cuadrat.

-“Què me’n dieu noies? És una història bonica?” –pregunta la Teresa.

-“A mi la padrina m’havia explicat que durant la guerra la imatge havia estat amagada. El què no sabia és que havia arribat fins a Alpicat!” –afegeix la Maria.

-“Noies, jo hauria d’anar a comprar pa al Molí de cal Mallol. Si no se’m farà tard i no podré preparar el dinar.” –diu la Teresa.

-“Nosaltres venim amb vostè, senyora Teresa. La mare també havia d’anar al molí a comprar pa. Segur que els trobem allí i així ja marxarem tots junts cap a casa.” –diu la Mercè.

Totes tres s’acomiaten del matrimoni de Cal Felip i baixen camí avall fins arribar a la somereta. Cap de les dues noies hi vol pujar.

Doncs, jo sí. Faig un salt i amunt. Ja hi som. Aquí, enmig de les orelles de la somereta s'hi està millor que dins de la butxaca d’un davantal. Allí no veus res. En canvi, aquí dalt pots gaudir del paisatge i t’assabentes de tot el què diuen. Mai sé sap si encara queden històries per conèixer de Butsènit. Potser al molí de cal Mallol ens expliquen algunes xafarderies d’aquestes contrades.

La Teresa i les dos noies van xino-xano tot enraonant sobre l’hostatgeria que hi havia hagut al costat de l’ermita i que abans la Teresa ja els hi havia explicat alguna cosa. Aquest noies sempre troben algun fil del què poden estirar per continuar sentin històries de Butsènit!

Quan arriben a cal Mallol, la Teresa reconeix les veus des del camí. Hi ha la Carme i la Roser parlant de les últimes notícies de la partida amb el Josep del molí i els pares de la Mercè.

-“Bon dia mestresses. Què és tant de xivarri? Es senten els crits des del camí?” - pregunta la Teresa.

-“Bon dia, Teresa. Estem comentant això de la fàbrica de conserves que diuen que han posat a la clamor del Gran Bosc.” -clarifica la Carme.

-“Què ha passat? No m'assabento de res allà baix.” -respon la Teresa.

Caram, caram. Això es posa interessant. Veieu com encara hi havia alguna cosa per contar. La Maria i la Mercè estan tan encuriosides per saber més històries que es col·loquen al costat de la Teresa, sense dir res i fent anar el cap d'un costat a l'altre; ara miro la Carme o la Roser, ara la Teresa. I jo també! Ja fa estona que estic dins del davantal de la Maria!

- "Ja ho saps Teresa. Si vols saber alguna nova aquí estem al corrent de tot." -diu el Josep- "Aquest cop hem de fer alguna cosa. Cada dia m'arriba menys aigua per fer anar el molí i avui ja he fet menys pa del que tocava perquè el molí s'ha parat a les cinc del matí."

- "Clar, les cinc. L'hora quan comencen a treballar a la fàbrica. Ho sé pel Ramon, que cada dia marxa a punta de dia." -afegeix la Roser.

- "Noies, no us segueixo. Si no em feu cinc cèntims del què passa..." -demana la Teresa.

- "Mira, Teresa, saps en aquesta finca que hi ha del fons del Batlle a la clamor Gran del Bosc? Doncs, ara han donat el permís per obrir-hi una fàbrica de conserves. En Ramon, el meu veí, ja fa cinc dies que hi treballa. Com que dins de la finca hi ha un salt d'aigua, només han hagut de posar la turbina i ja tenen la fàbrica en funcionament." -explica la Roser.

- "No hi veig el problema. Si encara ens vindrà bé que hi hagi la fàbrica aquí a prop. Si el negoci prospera potser també hi podem anar a treballar nosaltres." -respon la Teresa.

- "Però, a més, hi han posat una comporta per tal de tenir més aigua. Aquí sí que hi ha un problema: el propietari no tenia permís per instal·lar aquesta comporta. Quan tanca la comporta, aquí al molí no arriba l'aigua que arribava abans i les aspes paren de rodar." -aclareix en Josep.

- "A més, quan posa la comporta pel braçal no baixa aigua i nosaltres tampoc podem regar." -afegeix la Carme.

- "Això no pot ser. Ens hem de queixar. Fa molts anys que en aquestes contrades s'aprofita la força de l'aigua per fer rodar els molins però fins ara mai havíem tingut

cap problema; tots teníem prou aigua. No havia passat cap vegada que només un pogués aprofitar l'aigua d'un braçal. Ens hem de fer sentir.” -diu en Josep.

La Teresa, la Maria, la Mercè i els seus pares compren el pa que necessiten i deixen la Carme, la Roser i en Josep enfeïnats, escrivint la carta a les autoritats per fer-los-hi saber el malestar dels veïns amb la fàbrica de conserves. Jo aprofito el moment d'acomiarar-se per pujar a la somereta, que ja sabeu que s'hi estar millor que dins d'un davantal.

Quan arribem a casa de la Teresa, aquesta convida la Maria i la Mercè a venir un altre dia per explicar-los-hi més històries de l'hostatgeria del costat de l'ermita. Les noies accepten encantades la invitació.

L'arenaire, la seva esposa i les dos noies fan l'última parada a la font per què pugui beure la somereta. Un cop l'animal baixa el cap faig un salt i aterro a sobre d'un munt de fulles de plataner. Atxis! Com pica aquest polsim d'aquests arbres!

Em sembla que aquest serà un bon lloc per quedar-m'hi una temporada: hi ha aigua, tinc els arbres fruiters aquí a tocar i quan el sol es pon, es respira una pau i tranquil·litat envejables. Allí, enmig d'aquell arbre de dos troncs pot ser un bon lloc per dormir. Sí, sí. Ho tinc decidit. A més, encara no ho sé tot d'aquestes terres. Estaré al cas quan torni la filla de l'arenaire a casa de la Teresa per explicar-li les històries de l'hostatgeria. A mi també em tenen encuriolit. Tota la vida viatjant d'aquí cap allà a les faldilles d'una dona d'aigua se n'escolten moltes d'històries i llegendes de tots els indrets. Potser tu també estàs encuriolit per saber-les. Doncs, ja ho saps, vine a la Partida de Butsènit, fes una visita a la font i quan em trobis, te les explicaré.

NOTA:

En aquest relat apareixen tres fets reals recollits per mossèn Francesc Martí Solsona en el llibre *Santa Maria de Butsènit* publicat per la Diputació de Lleida l'any 1995. Per ordre d'aparició en aquest relat són: l'episodi de la tolla dels ofegats que ocorregué

l'11 de setembre de 1921, el peregrinatge dels de Cal Felip i la mare de Déu de Butsènit durant la Guerra Civil (juliol de 1936 al setembre de 1938) i la disputa provocada per la fàbrica de conserves l'any 1901. A part d'aquests fets reals n'hi ha d'altres basats en històries, llegendes o testimonis particulars que també formen part d'aquesta història viva de la Partida de Butsènit com la troballa de la relíquia de Butsènit gràcies a un bou o la curació de la filla de l'arenaire cap a finals de la dècada de 1940 – principis de 1950 (aquest últim recollit en l'arxiu parroquial de l'ermita de la Partida).